

TATAR RİVAYETLERİNDE KAZAN ŞEHİRİ*

KAZAN CITY IN TATAR'S NARRATION

ГОРОД КАЗАНЬ В ТАТАРСКИХ ПРЕДАНИЯХ

Doç. Dr. Ramile YARULLİNA **

ÖZET

Tarihi rivayetler, kökleri ile insanlık tarihinin en eski çağlarına uzanmakta ve konu bakımından çok zengindirler. Onlar, halkın geçtiği uzun ve karmaşık yolun en önemli dönemlerini aydınlatmaktadır. Tarihi rivayetlerin arasında Kazan şehrinin kaderi ile ilgili rivayetler çoğunluğu sağlamaktadır. 2005 yılında Kazan şehrinin 1000 yılığını kutlamalar da bu tür rivayetlere ilgiyi artırmış vaziyettedir.

Kazan Hanlığı dönemine ait rivayetler konu olarak, şehrin niçin Kazan olarak adlandırılması, Eski Kazan şehrinin kuruluşu, Yeni Kazan'a temel atılması, Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgal edilmesi, Kazan hanları tarihi, Süyümbike, Şerifkul gibi tarihi şahısları anlatan rivayetler olarak bilinirler.

Anahtar Kelimeler:

Tatar Halk Edebiyatı, Rivayet, Kazan.

ABSTRACT

Historical narrations together with roots, date back to the oldest ages of history of civilization and highly rich in terms of subject. They illuminate the most important periods of the long and complicated way that the public lived. Among the historical narrations; the one related to the city of kazan's destiny composes majority. Millennium celebrations for Kazan City in 2005 also increased the

* Bu makale, 2006 yılında düzenlenen Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nde (Gaziantep, 26-30 Haziran 2006) bildiri olarak sunulmuştur.

** Tatar Devlet Humanitar Pedagoji Üniversitesi Tatar Filolojisi Fakültesi Tatar Edebiyatı Bölümü / Kazan - TATARİSTAN

interest towards this kind of narrations . Narrations regarding to the khanate of Kazan is know as a subject that tells the story why the city is named Kazan, the foundation of old Kazan City, to be laid the foundation of new Kazan, to be occupied by the Russians Khanates of Kazan history and historical characters like Söyönbike, Şerifkul.

Key Words :

Tatar public literature, Narration, Kazan

РЕЗИОМЕ

Исторические предания, уходящие корнями в далекое прошлое татарского народа, с точки зрения тематики весьма разнообразны. В них освещается определенный отрезок истории того или иного народа. Большинство исторических преданий татарского народа посвящены теме судьбы столицы Казанского ханства - города Казани. В результате празднования в 2005 году тысячелетия основания города Казани интерес к этим историческим преданиям особенно возрос.

В преданиях, рожденных в народе в период Казанского ханства поясняются такие детали, как: почему город был назван Казанью, где была основана старая Казань, основание новой Казани, завоевание Казани русскими, история ханов Казани. Есть среди них и предания, связанные с такими историческими личностями как Сююмбике и Шарифкул.

Ключевые слова:

Татарский фольклор, предания, Казань.

Halk edebiyatının masal türüne dâhil olmayan küçük hacimli nesir şeklinde yazılan eserler (rivayetler, efsaneler ve mitolojik hikâyeler)\ Tatar Halk Edebiyatında yeterli bir şekilde incelenmemiş durumdadırlar. Tatar ve Rus bilim adamları G. Rahim ve M. Vasilyev, nesir şeklinde yazılan ve masal olmayar eserlerin hepsini rivayet olarak kabul etmekte ve bu hususta böyle bir bilgi vermektedirler: "Rivayet ve efsane diye, halk içinde bir olayı anlatan hikâyeler derler. Masallar, inandırıcı gücü olmayan eserler olarak tanınır ama rivayetleri halk gerçek olarak kabul eder."(Elifba Tertibe, 1926: 50). Bazı bilim adamları, halk hikâyelerini iki kolda incelemektedirler. Onlar, eski inançları ve din ile bağlı büyü veya ilahi içerikli nesir eserleri efsane diye; hayal ve inançlara yer vermiş olsa da tarihi içerikli ve temelinde gerçek olaylar yatan epik eserleri ise rivayet diye tanımlamaya başlamışlardır. (Özbekistan, 1918: 60-62). Başka bir Tatar

mitolojik hikâyeler gibi türlere ayırıp incelemeyi uygun görüyor. (Tatar Halık Avız İcatı. Rivayetler Hem Legendalar, 1987: 9)

Arapçadan giren "rivayet" kelimesi, Tatar Türkçesi'nde iki anlamda kullanılmaktadır: "Eski çağlardan beri kuşaktan kuşağa anlatılan hikâye, tarih" anlamında bu kelime K. Nasıyri, Ş. Marcani ve R. Fahretdinov gibi ceditçi Tatar bilim adamlarının eserlerinde sık kullanılmaktadır. Bunun yanında mevcut kelimenin yazılı edebiyatta epik türleri (hikâye, uzun hikâye, roman vb.) bildiren anlamı da vardır.

Tatar bilim adamları, rivayetlerin kökleri ile hatıralara uzandıklarını düşünmektedirler. Vakit geçmesi ile rivayetler, dilden dile aktarılarak değişime uğrarlar, hatta unutulabilirler. Onların halk hafızasında korunma süresi, iki yüz-beş yüz yıl ile sınırlıdır. Bu yüzden çeşitli rivayetlerin gerçek ile olan ilişkisi de farklıdır. Bazılarında bir olayı farklı bir devirde anlatma geleneğine de rastlanabilir. Rivayet, tarih olmaktan ziyade tarihi vakaya veya tarihi şahıslara halkın bir münasebeti olarak izlenebilir. Ancak başka çeşit tarihi kaynaklar elimizde olmadığı zaman biz tarihi rivayetleri tarihi kaynak yerine de kullanabiliriz.

Rivayetler genelde kısa hacimli olur, hatta tek bir parçadan oluşurlar. Masala has geleneksel başlangıç ve sonuca da rivayetlerde rastlanmamaktadır.

Tatar rivayetleri çok zengin içeriğe sahiptirler. G. Rahim ve N. Vasilyev Tatar rivayetlerini on beş çeşit olarak incelemekte: Dini, tarihi, insanlar ve tarihi olaylar hakkında, dağlar, çukurlar, köyler hakkında, hayvanlar hakkında, bitkiler, yıldızlar, doğa olayları, hortlaklar, cinler, uykuya dalan insanlar, dünyayı gezen insanlar, dağa çivilenmiş kahramanlar, açlık, savaş, devrim ve onun önderleri hakkındaki rivayetler. H. İbrahimov ise rivayetleri dört çeşit olarak izlemekte: Etnonimik, toponimik ve hayat-maişet ile ilgili olanlar.

Bilim adamlarının birçoğu ise rivayetleri sadece iki grup, tarihi ve toponimik rivayetler olarak incelemektedir.

Tarihi rivayetler, kökleri ile insanlık tarihinin en eski çağlarına uzanmakta ve konu bakımından çok zengindirler. Onlar, halkın geçtiği uzun ve karmaşık yolun en önemli dönemlerini aydınlatırlar. Tarihi rivayetlerin arasında Kazan şehrinin kaderi ile ilgili rivayetler çoğunluğu sağlamaktadır. 2005 yılında Kazan şehrinin 1000 yılığını kutlamalar da bu tür rivayetlere ilgiyi arttırmış vaziyettedir. Geçen asrın 80'li yıllarında sözde özgürlük başlayınca Tatar yazarları halkın geçmişine hitap edip birçok tarihi eserler yazdılar. Bu eserlere konu olarak genelde tarihi rivayetlerdeki motifler alındı.

Kazan hanlığı dönemine ait rivayetler konu olarak, şehrin niçin Kazan olarak adlandırılması, Eski Kazan şehrinin kuruluşu, Yeni Kazan'a temel atılması, Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgal edilmesi, Kazan hanları tarihi, Süyümbike ve Şerifkul gibi tarihi şahısları anlatan rivayetler olarak bilinirler.

Bütün bu rivayetlerde şehrin Kazan olarak adlandırılması, yemek kazanı ile alakalı anlatılmaktadır. Mesela, "Tuybike Kazanı" adlı rivayette Şehri Bulgar

devletinin halkı, Aksak Timur'un askerinden kaçarak İdil nehri kenarından giderken beğendiği bir kıyıya yerleşiyor ve buraya altı put ağırlığında olan altın zincirli kazanı gömüyor. Yiyecek-içecek ve bolluk simgesi olan kazan, Tatarlara asırlarca "hayırduada bulunsun" diye yapmışlar bunu. Bazı rivayetlerde ise şehrin ateş yakmadan kazan kaynayan yere kurulması ve bu yüzden Kazan olarak adlandırılması anlatılır.

Eski Kazan şehri, yokuş tepenin kenarına kurulmuş olduğundan dolayı su almaya gelenler çok zorluk çekmiş. İşte ikinci tür rivayetlerde şehrin yeni yere taşınması eski yerin uygun olmaması ile anlatılmakta. "Yeni Kazan Şehrinin Kurulması" adlı rivayet, zeki bir gelinin sızlanmalarının Eski Kazan şehrinin hanına duyulması ve hanın bu gelinin sözüne kulak verip şehri Yılan Dağı olarak bilinen başka bir yere taşınmayı uygun görmesi hakkındadır.

Bu tür rivayete göre Yılan Dağı'nda yılanlar çokmuş. Yılan ile mücadele motifini yansıtan rivayet ilk kez XVI. Yüzyılda yaşayan belirsiz bir Rus yazarının "Kazan Tarihi" adlı kitabında yer alır. Rivayetlerden gördüğümüz gibi, yeni şehri kurmak için seçilen yerde bulunan yılanları yok etme işini büyücü kız veya cesur bir yiğit üstlenir. O, kışın yılanların yattığı yere saman yığar, bahar gelince de bu saman yığınının toplanan yılanları ateşe verir.

Rivayetlerde yer alan kanatlı yılan -ejderha- ile mücadele motifi, günümüzde halkın bilincinde yeniden canlandırılmaktadır. Son yıllarda Kazan şehrinin bin yıllığını kutlamalar sırasında bu motif, Kazan şehrinin merkez meydanında sahnedeki gösteri olarak sunuldu. Ayrıca Kazan şehrinin armasına kanatlı yılan resminin bulunması ve şehrin Bişbalta mahallesinde Yılan Dağı adının günümüze kadar korunması, bunlar hepsi de halkın gönlündeki rivayetlere uzanmaktadır.

Tarihçi A. Hafikov, arkeolojik kaynaklara dayanarak yılan, ayrıca iki başlı ejderha ile mücadele motifinin Bulgar Türklerine en eski çağda Farslardan girmiş olduğu doğrultusunda bilgi veriyor. Gerçekten de Eski Bulgar devrine ait arkeolojik buluntular arasında yılan ile mücadele motifi tasvir edilmiş kaplara rastlanmıştır. Bu, yukarıda anlattığımız motifin İdil boyu Bulgar Türklerinde en eski çağlardan beri bilinmiş olmasına ciddi bir kanıt. Ama şunu da unutmamalıyız: Türk boylarının inançlarında yılan genelde iyi tip olarak bilinir. İbni Fazlan da Eski Türklerde yılan kültürünün çok yaygın olması hakkında yazmıştır. (Boringı Tatar Edebiyatı 1963: 27). M. Hudyakov'un "Kazan Hanlığı Tarihinden Yazılar" adlı eserinde yer alan "Şeytan Kalesi" adlı rivayette de yılan, Bulgar Türklerinin sırdaşı ve yardımcısı olarak anlatılır.

Kazan hanlığı hakkındaki rivayetlerde sık görünen başka bir motif, şehrin temeline kurban atma motifidir. Şehir için seçilen yer yılanlardan temizlendikten sonra han emri ile kale yapılmaya başlar. Han, orada çalışanların kale temeline ilk rastladıkları insanı atmaları hususunda bir emir verir. Fakat çalışanların ilk gördükleri insan, hanın öz oğlu olur. Çalışanlar, han oğluna acıyıp temele bir köpek atarlar. Bunu öğrenen han (başka bir rivayette yaşlı molla) "Şehir inşa edilirken yalan iş yapıldığından, yeni şehir itlerin (kâfirlerin) eline düşecek" der.

İkinci tür rivayetler, Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgal edilmesi ile ilgili. Halk fikrine göre, Kazan Hanlığının yıkılmasının ilk nedeni, Kazan hanları arasında birliğin olmamasıdır. Şahali Han, halkına ihanet edip hediyeler karşılığı Rus çarına satılır. Bu konuyu ele alan rivayetlerde Korkunç İvan'ın şehri ele düşürmek için büyük hileler uydurması, bunun için savaş kalesi Zıye şehrini inşa etmesi, Kazan şehrinde yaşayan insanların mücadelesi ve sonuçta yenilmeleri, şehirden bütün Müslümanların kovulması hakkında anlatılır.

Tarihi kaynaklarda Kazan'ın son melikesi Süyümbike'nin Ruslar tarafından Moskova'ya gönderilmesi malum. "Süyümbike" adlı rivayette ise trajik son farklı anlatılmakta: Ruslara esir olmak istemeyen Süyümbike Hanbike, eşi defnedildiği mescidin minaresine çıkıp kendisini aşağıya atar. Bundan sonra han mescidi, "Süyümbike Minaresi" olarak anılmaya başlar. Bugün Tatarlar için sadakat ve kahramanlık örneği olan Süyümbike Minaresi, en değerli tarihi yadigarlardan sayılmaktadır. Herkes bu minarenin tarihini tam bu rivayette anlatıldığı gibi kabul eder ve Süyümbike ile onur duyar. Uzun süre bakımsız kalan minarenin ucuna Tatar halkı geçen asrın 90'lı yıllarında büyük mücadele sonucu hilal koymayı başardı. Her yıl Ekim ayında (Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgal edildiği gün) burada şehitleri anma töreni -Hatır Günü- yapılmaktadır.

Tarihi vaka namelerinde Kazan Hanlığı'nda sekiz minareli caminin bulunması, onun sahibi Kul Şerif'in Kazan'ı işgal etme sırasında kahramanlarca savaşp şehit olması ve bu caminin taşlarından sonraki devirde Rus kilisesi yapılması anlatılıyor. "Şerifkul" adlı rivayette "Erenlerin önderi" diye adlandırılan Şerifkul'un İslam hanları ve Tatar halkı gözünde aziz ve saygıdeğer insan olması, Rus prenslerinin hediyelerine asla satılmaması hususunda yazılmaktadır. Şehir için mücadele sırasında Şerif Kul kendi askerlerini toplayıp medreseye girer ve Ruslar ile amansız savaşta medrese çatısında kılıçtan geçirilip aşağıya atılır, şehit olur. Bu tarihi şahısın adını halkın gönlünde yaşatma amacıyla yıkılmış caminin yerine geçen asrın sonunda Kul Şerif camiyi inşa edildi. Halkın maddi yardımı ile yapılan bu cami, Tatar Türkleri için tarihi hatırı tazeleme simgesine dönüştü.

Gördüğümüz gibi halkın gönlünde korunmuş önemli tarihi vakalar ve tarihi şahısların kahramanlığı asırlar geçmesine rağmen halka yeniden kazandırılıyor. Bu, Tatar Türklerinin milli bilincini, hürliğe, özgürlüğe can atmasını yok etmenin imkânsız olduğunu gösteren en güzel örnektir.

M. Hudyakov "Kazan Hanlığı Tarihinden Yazılar" adlı eserinde Kazan şehri ile ilgili rivayetlerin tarih için hiç bir önemi olmadığını, sadece folklor, halk edebiyatı açısından dikkate alınması gerektiğini bildirir. (Hudyakov, 1923: 244). K. Nasıyri ise rivayetlerin Tatar tarihi için son derece önemli kaynak olduğunu vurgular ve "Bizim amacımız, Rus tarihinde olmayan olayları, halkın dilindeki rivayetleri ortaya çıkarmak" diye yazar. XIX. Yüzyılın meşhur tarihçisi Ş. Mercani de Bulgar ve Kazan tarihini aydınlatırken halk arasında yaygın olan rivayetlere başvurmuştur. O, onları incelemeyen hemen gerçek ya da yalan olarak

adlandırmanın hiç de doğru olmadığını ve bu tür çalışmalarda çok dikkatli olmak gerektiğini yazmıştır (Mercani, 1989: 120).

Tatar Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktaran:
Yard. Doç. Dr. Çulpan Zaripova Çetin

KAYNAKLAR

Boringı Tatar Edebiyatı. Kazan, 1963.

Elifba Tertibe, İmla Kağıydeleri, Atamalar Meselesi, Halk Edebiyatın Cıyu Turonda İnstruksiyeler Cıyıtı. Cıyuçı G.Alpar, Kazan, 1926.

Hudyakov M. **Oçerki po İstorii Kazanskogo Hanstva.** Kazan 1923.

İbrahimov G. **Edebiyat Kanunları.** Kazan, 1918.

İbrahimov H. **"Rivayet Hem Legendaların Kayber Uzençeleklere."** Tatar Tele Hem Edebiyatı. **Bişençe Kitap.** Kazan 1976.

Mercani Ş. **Mostafadel-Ehbar fil ehvali Kazan ve Bolgar-** Kazan: Tatar Kitap Neşriyatı, 1989.

Tatar Halk Avız İcatı. Rivayetler Hem Legendalar . Kazan, 1987.